

Kultura rywalizacji i współpracy w szkole

Bogusław Śliwerski

Pod patronatem:

Kultura rywalizacji i współpracy w szkole

Bogusław Śliwerski

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

KULTURA SZKOŁY

Redaktorzy naukowci serii

Bogusław Śliwerski

pedagog, profesor Uniwersytetu Łódzkiego oraz Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie; doktor *honoris causa* UMCS w Lublinie (2014), UKW w Bydgoszczy (2016), KUL w Lublinie (2017), UKSW w Warszawie (2020) i Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (2019); przewodniczący Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN (2011–2019); członek Rady Doskonałości Naukowej (2019–2023); redaktor naczelny kwartalnika „Studia z Teorii Wychowania”.

Ewa Bochno

doktor habilitowana, profesorka Uniwersytetu Zielonogórskiego – Pracownia Pedagogiki Szkoły Wyższej, Instytut Pedagogiki; pedagożka; sekretarz Komisji ds. Rozwoju Młodych Naukowców i współprzewodnicząca Zespołu Samokształceniowego Doktorów przy KNP PAN; zastępczyni redaktor naczelnej czasopisma „Parezia”.

Wydawca serii
Elżbieta Piotrowska-Albin

Recenzent
Prof. dr hab. Józef Górniewicz

Wydawca
Izabella Matecka

Redaktor prowadzący
Paulina Ambroży

Opracowanie redakcyjne
Aleksandra Natęcz-Zienkiewicz

Ilustracja na okładce
Shutterstock/Anette Linnea Rasmussen

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-274-4

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
-------------	---

I

WSPÓŁZAWODNICTWO – RYWALIZACJA – KONKUROWANIE – WALKA – WOJNA – AGONISTYKA – GRA – ROZGRYWKA – WYŚCIG ...	21
1. Rywalizacja	23
2. Współzawodnictwo	25
3. Konkurencja	27
4. Rodzaje współzawodnictwa	32
4.1. Współzawodnictwo antagonistyczne (gra o sumie zerowej)	32
4.2. Współzawodnictwo twórcze (gra o sumie niezerowej)	35
5. Strategie współzawodnictwa	39
6. Walka	51
7. Współzawodnictwo – rywalizacja w pedagogice	56
8. Rywalizacja a współpraca	62
9. Ekonomiczny i polityczny charakter współzawodnictwa/rywalizacji	64
10. Wojna jako szczególnie rodzaj rywalizacji	72

II

MAKROSPÓŁECZNE I MAKROPOLITYCZNE UWARUNKOWANIA

RYWALIZACJI W EDUKACJI	79
1. Rankingoza i konkursomania, czyli wielka gonitwa w edukacji	81
2. Rywalizacja na progu	85
3. Rankingi szkolne jako czynnik rywalizacji	103
4. Międzynarodowa presja rankingowa	115
5. Konkursomania	117
6. Koopetycja – współzależność rywalizacji i współpracy	120

III

WEWNĄTRZSZKOLNE UWARUNKOWANIA RYWALIZACJI

128	
1. Szkoły grywalizacji	128
2. Konflikty wewnątrzszkolne	134
3. Lojalność w horyzoncie wartości	142
4. Wyniki rywalizacji jako wskaźnik wychowania	151
5. Wykroczenia jako brak wychowania	152
6. Ocenianie jako środek represji	152
7. Nauczyciele przeciwko ocenianiu zachowania	155
8. Szkolne taktyki stratyfikacyjne	164
9. Szkoła miejscem bicia rekordów Guinnessa	179
10. Gra w szachy transparentną rywalizacją	181
11. Korzyści i niebezpieczeństwa współzawodnictwa	187
12. Typowe błędy organizatorów współzawodnictwa	197
12.1. Obowiązkowe uczestnictwo	198
12.2. Wszystkoizm celów i treści	199
12.3. Permanencja	202
12.4. Nierówność współzawodniczących	203
13. (Nie-)właściwy styl kierowania zespołem	205
14. Ściąganie jako nieuczciwa rywalizacja	207
15. Sublimacja instynktu walki	213
16. Rywalizacja szkolna w opinii Nauczyciela Roku	220
17. Nauczyciele w wypalanej przestrzeni zawodowej	230

IV

INTRASUBIEKTYWNE WYMIARY RYWALIZACJI	240
1. Uczniowskie i nauczycielskie poczucie zobowiązania wobec elitarności szkoły	240
2. Wewnętrzny świat odporności na porażki	243
3. Rywalizacja z samym sobą jako środek wychowawczy	252

V

KU WEWNĄTRZSZKOLNEJ WSPÓŁPRACY	260
1. Szkoła współpracy	260
2. Źródła solidarnościowej walki o demokratyzację szkolnictwa	264
3. Początki ustrojowych zmian w polskiej edukacji	266
4. Edukacja po trzydziestu trzech latach polskiej transformacji	273
5. Diagnoza społeczna	285
6. Współdziałanie nauczycieli i rodziców	296
7. Wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli	304
8. Strategiczne planowanie rozwoju szkoły	315
9. Przesłanki edukacji kooperacyjnej i wychowującej	319
10. Konstruktivistyczny model nauczania	322
11. Cechy konstruktywnej edukacji	322
12. Montessoriańska pedagogia współpracy	328
13. Nie zabijajcie coacha	342
ZAKOŃCZENIE	347
BIBLIOGRAFIA	353

WSTĘP

Już na wstępie wskazuję na słuszne przeciwstawienie się przez austriackiego pedagoga Wolfganga Brezinkę tezie, jakoby pedagogika była tą nauką, która „jest całkowicie nieprzydatna w praktyce wychowawczej i dlatego »zbędna«. Krytykuje się »lekkomyślność«, z jaką »niesprawdzone przypuszczenia prezentowano jako solidną wiedzę«. Twierdzi się, że historia najnowszej pedagogiki jest historią dogmatów, które się nawzajem zwalczają i jeden zastępuje drugi. (...) Częste zmiany metod pedagogicznych wywołują wrażenie postępu epistemologicznego, lecz w rzeczywistości zmieniają się tylko etykiety. Nauka o wychowaniu jest skazana, ze względu na swą nadmierną akademizację, na ciągłe dostarczanie nowych »rezultatów badań«. Tymczasem nie da się powiedzieć zbyt wiele nowego na temat sensownego wychowania, gdyż większość (...) została już powiedziana. Mamy zbyt wielu twórców, a za mało tematów w pedagogice”¹.

Jednym z takich zagadnień są różne formy i przejawy współzawodnictwa w środowiskach wychowawczych, które wciąż domagają się poważnej dyskusji naukowej z udziałem

¹ W. Brezinka, *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*, Kraków 2005, s. 145.

praktyków. Zachodzące na świecie zmiany w krajach rozwijających się gospodarczo, przeżywana przez nas wojna w Ukrainie sprawiają, że zadajemy pytanie, czy edukacja odwołująca się do walki, rywalizacji antagonizującej grupy społeczne nie wymaga ponownego, zaktualizowanego podejścia? Konieczne jest uwzględnienie współczesnego stanu wiedzy, w tym zmieniających się uwarunkowań społecznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych i zdrowotnych w rozwoju młodych pokoleń oraz nauczycieli i pedagogów. Nie ma w literaturze pedagogicznej syntetycznych rozpraw na ten temat, które byłyby adresowane do środowiska oświatowego i naukowego. Coraz częściej doświadczamy procesów, które mają jednocześnie pozytywny i negatywny charakter, tak w życiu jednostkowym, jak i społecznym. Wzrost wyzwań wychowawczych w rodzinach i w szkołach, szybkie różnicowanie się społeczeństw zachodnich pod względem preferowanych systemów wartości oraz ekspansja procesów indywidualizacyjnych sprawiają, że wzrosło zapotrzebowanie na specjalistów, od których oczekuje się rozwiązywania tych nowych problemów społecznych.

Naukowcy coraz częściej podejmują problem rywalizacji i współzawodnictwa jako czynnika zwiększającego agresję, przemoc, dominację, a nawet prowadzącego do wykluczenia ze społeczeństwa istot słabszych, mniej zdolnych do konkurencyjności w różnych sferach życia². Na zjawisko

² P. Blajet, *Szkice o wychowaniu agonistycznym*, Bydgoszcz 2008; D.M. Buss, *Morderca za ścianą. Skąd w naszym umyśle kryją się mordercze skłonności*, tłum. A. Nowak, Gdańsk 2007; M. Chutorañski, *Pojęcie i konteksty wychowania w pracach Michela Foucaulta*, Wrocław 2013; D. Clark, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, tłum. M. Bianga, Gdańsk 2005; J. Danilewska, *O wychowaniu na arenie szkolnego wieloboju. Pedagogiczna baśń o rywalizacji*, Kraków 2014; J. Gajda, *Wartości w życiu i edukacji człowieka*, Toruń 2013; T. Gordon, *Wychowanie bez porażek w szkole*, tłum. D. Szafrañska-Poniewierska, Warszawa 1995; M. Malawski, A. Wieczorek, H. Sosnowska, *Konkurencja i kooperacja. Teoria gier w ekonomii i naukach społecznych*, Warszawa 2004; Ch. Mouffe, *Agonistyka. Polityczne myślenie o świecie*, tłum. B. Szelewa, Warszawa 2015; Z. Pokojski, *Jak kierować szkołą w warunkach konkurencji?*, Warszawa 2007; R. Skarzyński, *Mobilizacja polityczna. Współpraca i rywalizacja człowieka współczesnego w wielkiej przestrzeni i długim czasie*, Warszawa

I

WSPÓŁZAWODNICTWO – RYWALIZACJA – KONKUROWANIE – WALKA – WOJNA – AGONISTYKA – GRA – ROZGRYWKA – WYŚCIG

Mam świadomość, że pojęcia współzawodnictwa i rywalizacji są bliskoznaczne, a przez to także stosowane zamiennie, podczas gdy z naukowego punktu widzenia nie powinno to mieć miejsca. Najlepszym modelem do wyjaśnienia istoty pojęć związanych z rywalizacją i współpracą jest teoria gier, która uwzględnia interesy i cele działania osób wchodzących ze sobą w relacje społeczne.

W humanistyce i naukach społecznych ustawicznie będą się pojawiać nie tylko nowe pojęcia, ale także ich definicje i interpretacje. Nie stajemy zatem także w przypadku interesującego nas zjawiska w obliczu pewności jego rozumienia, wykładni, a tym samym już przeprowadzonych badań empirycznych, których autorzy chcieli odsłonić jego uwarunkowania, znaczenie, przebieg i następstwa. Nie oznacza to jednak, że jesteśmy bezradni, bowiem każde studium filozoficzne, psychologiczne, ekonomiczne, pedagogiczne itp. pozwala dostrzec istniejące prawidłowości oraz podobieństwa i różnice w odkrywaniu oraz wyjaśnianiu kategorii pojęciowych. Właśnie dlatego powinniśmy przybliżać znaczenia pojęć szczególnie pedagogom, którzy na co dzień uczestniczą w co najmniej jednej postaci współzawodnictwa, rywalizacji czy konkurowania oraz włączają je mniej lub bardziej świadomie w proces własnych oddziaływań i ofert edukacyjnych – opiekuńczo-wychowawczych, dydaktycznych, resocjalizacyjnych, terapeutycznych itp.

Można pominąć analizy kluczowych dla tego rozdziału pojęć, pozostając przy własnym ich rozumieniu i nie wnikając w możliwe inne ich odczytania czy próby doprecyzowania. Nawet terminy bliskoznaczne mogą być sprzecznie rozumiane, skoro zróżnicowane są źródła ich uzasadnienia oraz kulturowy kontekst ich występowania. „Z potocznych opinii znane są określenia: »bezwzględne współzawodnictwo«, »szlachetna rywalizacja«. (...) Brak jest wiedzy dyrektywnej na ten temat”¹.

Zacznijmy zatem od słownikowych definicji pojęć „rywalizacja” i „współzawodnictwo” oraz terminów bliskoznacznych.

¹ B. Karolczak-Biernacka, *Współzawodnictwo i współpraca w szkole*, Warszawa 1987, s. 37.

1. RYWALIZACJA

Rywalizacja jako kluczowa dla tej rozprawy kategoria wcale nie jest pojmowana jako coś znaczącego, bowiem jej sens, a więc i wartość nie znajdują się w wielu leksykograficznych publikacjach z nauk społecznych. Nie istnieje jako pojęcie w *Socjologicznym słowniku* Bohumila Geista, nad którym jego autor pracował już w latach 70. XX wieku, wprowadzając doń pojęcia nieobecne w ustroju dogmatyczno-autorytarnym, jakim była ówczesna Czechosłowacja. Pomija rywalizację socjologia u naszych południowych sąsiadów, podobnie jak nie ma jej w zbiorze elementarnych pojęć socjologicznych Jana Szczepańskiego, które opublikował w okresie PRL. W krajach socjalistycznych terminy nauk społecznych i humanistycznych wyprawdzano i uzasadniano przede wszystkim ideologią i filozofią marksistowsko-leninowską oraz uchwałami zjazdów i dokumentów rządzącej partii komunistycznej².

Pojęcie rywalizacji (łac. *rivalis*) jest definiowane przez językoznawców jako współzawodniczenie przez osobę/rivusa o dostęp do wody ze strumienia³. W *Słowniku języka polskiego* PWN określa się rywalizację jako „«ubieganie się o pierwszeństwo albo o zdobycie czegoś lub kogoś»; (...) Synonimy: zmagania, gra, wyścig, współzawodnictwo, walka, konkurencja, rozgrywka”⁴. *Rivalis* to także współzalatnik, zazdrośnik. Prakseolog Tadeusz Pszczołowski identyfikuje rywalizację z walką, „w której przeciwne strony, w poszczególnym przypadku dwaj przeciwnicy, dążą do wywołania

² Por.: J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972; B. Geist, *Sociologický Slovník*, Praha 1992.

³ A. Włodkowska-Bagan, *Kategoria rywalizacji*, w: *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, Warszawa 2015, s. 241–259).

⁴ Por. rywalizacja, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rywalizacja.html> (dostęp: 8.11.2021 r.).

pewnego zdarzenia, które może być osiągnięte przez jedną tylko stronę”⁵.

Terminowi „rywalizacja” najczęściej przypisuje się zatem indywidualistyczny charakter, wskazując na perspektywę jednostki, jej interesów, celów czy wartości, które legły u podstaw szczególnego rodzaju zaangażowania. Podmiotowy wymiar rywalizacji ma wykluczyć jej aspekt społeczny w przeciwieństwie do współzawodnictwa, które W. Doroszewski przypisuje działaniom i procesom zewnątrzgrupowym. Językoznawca wskazuje na możliwą rywalizację członków grupy między sobą ze względu na chęć uzyskania prymatu nad innymi osobami. Wspólny cel, interes czy łącząca członków określonej grupy pożądana wartość cechuje jej zespołowe działanie. We współzawodnictwie cele indywidualne, osobiste są podporządkowane celom czy interesom wszystkich członków grupy społecznej.

Rywalizacja podporządkowana określonym regułom, a więc uszlachetniona, odnoszona jest do takich dziedzin ludzkiej aktywności jak sport, nauka czy sztuka. Dobrowolny udział osób o sprecyzowanych zainteresowaniach w różnego rodzaju konkursach, olimpiadach, zawodach itp. ma pozytywny charakter, taka rywalizacja bowiem jest obserwowana, monitorowana, nadzorowana przez ekspertów, specjalistów, a nawet urządzenia kontrolujące przestrzeganie przez rywali tych samych zasad postępowania. Znajduje też naukowe uzasadnienie w pedagogice sportu i pedagogice olimpijskiej, której zadaniem jest m.in. naukowy namysł nad rolą sportu w życiu jednostki i jej stosunku do wartości i wymogów moralnych społeczeństwa⁶.

⁵ T. Pszczolowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 215.

⁶ Zob.: B. Chrzanowski, *Potencjał edukacyjny sportu młodzieżowego a napięcia anomijne – i zagrożenia wychowawcze – na przykładzie piłki nożnej*, Kraków 2021; J. Nowocień, K. Płoszaj, *Pedagogika sportu i pedagogika olimpijska*, w: *Olimpizm polski. W 100-lecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, red. J. Lipiec, Kraków–Warszawa 2019.

2. WSPÓŁZAWODNICTWO

Współzawodnictwo (ang. competition, niem. Wettbewerb; czeskie – soutěžení, ros. sorjewnowanije) definiowane jest jako „ubieganie się kilku osób lub grup o pierwszeństwo w czymś lub o zdobycie czegoś”⁷. Pierwszy człon „współ-” wskazuje wyraźnie na kooperację, działanie razem z innymi, by osiągnąć pożądany cel. Termin „współzawodnictwo” łączy w sobie zatem oba rodzaje działań, które wzajemnie się warunkują i dopełniają (bez wspólnego, solidarnego, jednoczącego członków zespołu zaangażowania nie ma możliwości osiągnięcia sukcesu w zawodniczeniu z innymi). Akcentuje więc pozytywne podejście do aktywności ludzkiej, w odróżnieniu od rywalizacji, które to pojęcie zawiera rdzeń „wal” oznaczający bij, uderzaj, a więc każe postrzegać rywala jako przeciwnika, wroga, kogoś, kto może pozbawić nas jakiejś wartości lub dostępu do niej, a zatem kogoś, z kim mamy walczyć.

„Nie wszyscy autorzy są jednak zgodni co do synonimiczności terminów: rywalizacja, konkurencja i współzawodnictwo. Według Johna A. Vasqueza współzawodnictwo (competition) jest motorem rywalizacji (rivalry), która w wyniku interakcji politycznych wytwarza określony poziom wrogości (...). Zdaniem Roberta E. Kuenne’a ważną cechą rywalizacji jest nie-anonimowość (non-anonymity) jej uczestników. W stosunkach opartych na rywalizacji przeciwnicy są świadomi, że ich działania prawdopodobnie wpłyną na rywala, który z kolei będzie działać na rzecz ochrony siebie i własnych interesów (...) We współzawodnictwie natomiast, zewnętrzne konsekwencje podejmowanych przez aktorów decyzji i działań są bardziej rozproszone i nieskierowane wyraźnie na rywala. To

⁷ Por. współzawodnictwo, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/wsp%C3%B3%C5%82-zawodnictwo.html> (dostęp: 8.11.2021 r.).

Kultura rywalizacji i współpracy w szkole

Czy szkolna edukacja przygotowuje uczniów do radzenia sobie w sytuacjach koniecznej czy też podejmowanej z własnego wyboru walki? Czy szkoła sprawdza się jako poligon odnoszenia sukcesów i ponoszenia porażek oraz kulturowego radzenia sobie z nimi i towarzyszącymi im skutkami? Szkolna edukacja w Polsce jest przesycona ustawicznym ocenianiem uczniów zarówno przez nauczycieli, rówieśników w klasie szkolnej, jak i ich rodziców. Niemalże każda lekcja staje się areną walki o sukces lub przeżywania niepowodzeń. Nie wszyscy potrafią wytrzymać napór emocji wyzwalanych nie tylko przez innych, lecz także przez siebie. Właśnie dlatego warto przyrzeć się kulturze szkolnej rywalizacji.

Autor przedstawia zagadnienia współzawodnictwa i współpracy w szkole, koncentrując się na ich uwarunkowaniach, przejawach oraz pozytywnych i negatywnych następstwach.

Nie każdy uczeń ma sukcesy i nie każdy zawsze może wygrać w sytuacjach rywalizacji indywidualnej. Niektórym się wydaje, że do osiągnięcia zwycięstwa wystarczą energia, spryt oraz dobre chęci i lekceważą konieczną wiedzę i umiejętności.

Książka jest przeznaczona dla nauczycieli szkół, przedszkoli, wychowawców pałeczek opiekuńczych, organizatorów form zimowego i letniego wypoczynku dla dzieci i młodzieży. Będzie przydatna pracownikom naukowym oraz studentom kierunków pedagogicznych, prawa, psychologii, socjologii.

Bogusław Śliwerski – profesor nauk społecznych, profesor Uniwersytetu Łódzkiego i Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie; pedagog, autor i promotor eksperymentów szkolnych; badacz polityki oświatowej, współczesnej myśli pedagogicznej, teoretycznych podstaw nowoczesnego kształcenia oraz dziejów i funkcji ruchu harcerskiego; autor ponad 700 artykułów, 46 książek naukowych oraz 7 tomów podręczników akademickich do pedagogiki.

9788382862744 W01P01

ISBN 978-83-8286-274-4

9 788382 862744

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

Kup e-book i czytaj
w aplikacji Smarteca

CENA 59 ZŁ (W TYM 5% VAT)